

Արդարութիւնը, սակայն, այն կը պահանջէր — և այս առաջարկս՝ փոխանակ Հայոս մը գրչէն, Վիրգիլիոսին հայրենակցէ մը կը պատշաճէր արձակուիլ — որ Մեծն Օգոստոսի անունը կրող ամիսին յաջորդող Սեպտեմբերն, որ եօթներորդ կողուելու իր նախկին իմաստը այլ եւս կորուսած է, և որուն 22 թուականին ճշտապէս կը համապատասխանէ Լատին վեհ Գերթրուանօր մահուան տարեդարձը, երկնազարամեան այդ տարեդարձին առիթով, համաշխարհացալէս որոշումով Վիրգիլիոսի ընծարուէր, որուն գրչին աշխարհադարձար, աւելի հեռաւոր մղոնաքաղերու հասաւ, և որուն մշակոյթային ինքնակալութիւնը, Յուլիանին վերապրելով՝ Ովկենաներն ալ զլեց անցաւ. ամենուրեք ըզմալի, քաղաքակրթիչ, հոգւոյ սխրանք, անքի ճախրանք և սփոփանք, նա մանաւանդ քառասորոփ հեւհեւացող կեանքի մը յարուցած մեքենական խլացուցիչ ժխորին մէջ:

Այս եղանակով և տարէցութեան կարգաւ, քրիստոնէութեան Տոմարին մէջ արձանագրուած, բերնէ բերան, գրչէ գրիչ, մարդկութեան ամենահեռաւոր սերունդները պիտի յեղիշէին երեք նշանաւոր անուններ. Յուլիոս, Օգոստոս, Վիրգիլիոս, Հռոմէական իշայսրութեան եռոտանին դարձնող երեք հսկայ գործիչները, բանալով Եւրոպոյ և աշխարհին օրէնսդրեալ Լատին քաղաքակրթութեան դարաշրջանը:

Երանուն այդ շարքին առաջինը կը ներկայացնէ ռազմական հանճարը՝ երկրորդը՝ վարչական դիւանագիտական բարձր կարողութիւնը և երրորդը Հռոմայ գրական փառքը, Լատին մշակոյթին և քերթողական կրթ արուեստին գերագոյն արտայայտումը:

Թէ ո՞րը միւսէն գերապանց է, կամ ո՞րը աւելի մարդկութեան երախտագիտութեան և աւելի մշտատեւ յիշատակին արժանի, այս ամէնուն ստույգ և բացայայտ ապացոյցը պիտի մնայ Վիրգիլեան Փաշխապս անգամուան Ութերորդ Տարին:

(Շար.)

ԳՈՐԾ. ԼԵՒՈՆ ԳԻՒՐԵՆԵԱՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐՔԵՐ

ԱՅՍԳԻՍ ԱԳՐԵՑԱՆԻՐ

Հրապարակի վրայ կը փայլի իբրեւ խանդավառուող մը գեղեցիկին հանդէպ, թէպէտ ոմանց քննադատ թուի, ինչ որ չէ ստուգիւ. « Կոչնակի »ի. ամէնէն յայտնի գրագէտ աշխատակիցը. ուշադրութիւնը գրաւած է ամէն հին ու նոր գրողներուն: Արդ ի՞ր « Այսպէս ապրեցանք » վիպաստանական հատորով կը պահանջէ որ զինքը ճանչնանք նաեւ վիպագիր հեղինակ:

Կը սկսիմ կարդալ առաջին վիպակը « Փախի օրերուն » նկարագրութիւնը. պատկերը ամէնու ծանօթ է. Ա. Անարոնեան և Սուրէն Պարթեան այդ նկարը ցուցադրած են. անոնցմէ վեր արուեստի գլուխ գործոց մը ստեղծելու փորձը չի փորձեր Աագահան, սակայն անոնց հաւասար սարսափ մը, սարսուռ մը կը դնէ իր նկարներուն մէջ. անոնք երեւակայութեանը վրայ ուժ գնօրէն կ'ազդեն, իսկ Աագահան հոգիդ կը քաշկուտէ այդ մեր մեռնողներուն կարաւանին ետեւէն, ու դուն որքան ալ յոգնած՝ կը հետեւիս վիպասանին, որ քեզ կ'առաջնորդէ Հայաստանի արխանոս ճամբաներէն մինչեւ Սուրիա, ուր կամաւոր հայ գինուրներն ընտանեկան սուգը մոռցած, կ'ուզեն փրկիչն ըլլալ մեր ցեղին անտէր որբերուն:

Չիրականացած կ'երեւի « Հայոս հոգի » վերնագրով վիպակը, ուր Գայմագամին նենգութիւնները, թուրքին խժոճութիւնները անշուշտ իրական են, բայց կը զարմանա՞մ թէ ինչպէս փոփոխական ու պամպաւնողական Սահակ աղան, որուն աչքին յեղափոխութիւնը օձի երեւոյթ ունէր, որմէ կը սոսկար, կը սարսուռէր, կը խուսափէր խելայեղ, եւ ահա՛ յանկարծ յեղափոխական կը դառնայ, ու այդ անկարագիր մարդը որ տեսնելով հանդերձ ամբողջ Հայութեան բնաշնջումը, տիմարօրէն կը թըրքանայ, և ի՞ր ապշութեան պատճառովը

1. Գրեց. Յ. Ասգեան. ապ. Նեւ Եօր, 1980

իր քաղըին յեղափոխականները թուրքին կը յանձնէ, Գայմագամը անոնց կտրած գլուխները իր առջին կը հանէ. և շատ ուշ կ'արթննայ վրէժխնդրութեան հոգին, երբ կը տեսնէ որ իր ազգը բնաջինջ եղած է և կը յիշէ իր հայ ըլլալը, ու զղումի կու գայ. ու ինքն իրեն կ'ըսէ. «Պէտք է գիտցնել թէ հայ եմ ես, և եթէ հայու պէս չապրեցայ, գիտեմ մեռնիլ հայու պէս... մեռնիլ մեռցնելով, վրէժ առնելով թուրքէն» և կ'ըսէ այսպէս հրացանը Գայմագամին ճակոխին կրակելով վրիպած էր նշանը և Գայմագամը կատարած՝ կ'ոռնար բարձրագոյն «Ջախջախեցէք այդ անհաւատին գանկը» Հրացաններուն կոթերը կ'իջուցէին զլիւտն վրայ, մինչ անիկա՝ իր հագիւրացուող ակոռներուն մէջէն կ'աղաղակէր. — «Օխ, ինչ լաւ է այս, Աստուած իմ, ինչ լաւ է որ հայու պէս կը մեռնիմ» ։

Այս վիպական մէջ Ալագեան ունի իմաստասիրական պայծառ տեսութիւններ։ Մորիս Մեթերլինը ամբողջ հատորի մը մէջ կը վերլուծէ ճակատագրի վերացական պատմութիւնը. իսկ Ալագեան երկու խօսքով բացատրութիւն կու տայ անբացատրելի ճակատագրի մասին ըսելով. «Ճակատագիր... ինչ անխմայտ բառ է այս, որ հնարած են մարդիկ խաբելու համար ինքզինքնին» ։

Իսկ ամբողջի մասին շատ պարզ ու պայծառ է իր գաղափարը. ան կ'ըսէ. «Ուժ մըն է ամբողջը՝ որ չ'ըմբռնիր, չի հապկնար, չի վերլուծիր, չի հեռատեսեր, այլ կը շարժի, կը քշուի, կը մղուի, կը գործէ» ։

Ալագեան իր «Զոհը» վիպակը գրելուն՝ գիւտով և արուեստով քեզ կը յիշեցնէ կի տը Մորաասանի Ֆրանս — Բրուսական պատերազմի համանման մէկ դրուագը։ Ու երբ Ալագեանի այդ գմայլիկի վիպակը կը վերջացնեն՝ կը զարմանաս թէ ինչու երանուհին գերագոյն վրէժով չ'է լեցուած և զպէ՛յը՝ այդ ոճրախանձ թուրքը՝ նետած չ'է հայ մարտիրոսներուն խարոյկին մէջ։

Աշխատանքի գրկումներու պատկերին է «Բախտագոյնները»։ Այդ վէպին մէջ Արփիար Արփիարեանի գրաշարը կը յիշեմ,

աղաներու ստրուկ բանուորը։ Արդ վէպին մէջ Ալագեան մօր մը սիրոյ, որդեսիրու թիւնը կը մարմնացնէ, քնարերգութեան հաւասար գեղեցիկ։

Այն աւանդակէպը որ «Քարէ Աստածոմ վրէժ» վերնագիրը կը կրէ, արուեստի մաքուր ձեւովն ու շնորհքովը արժանի է ամէնէն թանկագին զարդն ըլլալ գրական թանգարանի մէջ։

Մտաւորական «Թափաստմենք»ուն մէջ, Ալագեան իր անցած տեղերէն կը քաղէ մտքի գոհարներ, իմաստասիրական արժանիքով անպին գոհարներ։ Որքան նոր և բնական է իր մտքի այս գոհարը. «Մահը կեանքին վերջաւորութիւնը չ'է բնաւ, այլ անոր այլակերպ եղանակաւորումը միայն»։ Ես սիրեցի իր այս գոհար մտքը. «Ամէն ծնունդ ցաւով կ'երկնուի ու ամէն մահ վշտով կը հասուննայ»։ Ալագեան որ չ'էր ուզեր խաբուիլ ճակատագրէն, արդ կը խաբուի ու կ'ըսէ. «Ինչքան տկար էակներ ենք միշտ ճակատագրին ձեռքը՝ որ կը վարէ մեզ իր խօլ գմայլին համեմատ»։ Պարզութեան մէջ գեղեցիկ ճշմարտութիւն մըն է իր աս խօսքը թէ. «Վիճակներու նմանութիւնը ամենամեծ սփոփանքն է թշուառներուն, ու թշուառութիւնը գերագոյն ծնողն է եղբայրակցութեան»։ Ինչ ըսել կ'ուզէ որ «Լքում»ի խօսքերով լոյս և յոյս թաղուած են այդ արժակ հովուերգութեան, կամ լաւ եւս. ըսեմ սիրերգութեան մէջ։

Ալագեան իր «Արձակ Էջեր»ուն մէջ սանձարձակ կը փառաբանէ սրտին, գէնքին և վշտին զիցազնութիւնները. ու չի վաւազուրեր իր երազներուն թովիչ մեղկու թիւնը։

Յայտնի է որ Ալագեան իր քննադատական և զրոական շարք մը հատորներով ցոյց կու տայ, որ լրագրական պատենշնեքէն յաղթական դուրս կ'ելլէ, ու հաստատ կամքով փնտառուրի գործը կը շարունակէ, ու կը փնտռէ մեր գրական վարպետներու կաճաղը, ուր կ'ուզէ ունենալ փառքի բազկաթոռը, որուն արժանապատ է արդէն։ Ես կը սիրեմ Ալագեանի գրելը, որմէ կը

ծորին, կը Թորին, կը լեցուին հայրենի յու-
շերը մեր սրտին մէջ: Իրեն հետ մենք ալ
հաճոյք կը զգանք ինչպէս ամէն բնական-
ցի յայտնի զրոգներէն:

* * *

ԳՐԱՅԻՆ ՏԱՐԵՆՈՅԷ՝

Տիար Սիմոն Գարամանեան ժիւ տարին
է որ կը հրատարակէ իր Տարեցոյցը, որ
մինեւոյն առեն իր բովանդակած գրական
և պատմական նիւթերովը փորձիկ կող-
մացոյցը կարելի է ընդունիլ: զի անով
կարելի է հասկնալ մեր մտաւորական
կեանքի միտումները և շեղումները:

Գարամանեան մեր այն մտաւորական
վաստակաւորներէն է, որ հացէն կը ջրկէ
ինքզինքը, իր հասարակութիւնը զրգէն
չգրկելու համար, պատն զի ըստ խիկարին
«հացը մարմին կը չիկէ, իմաստութիւնը՝
հոգի»։ Հարուստ վաճառականներ շատ
ունեցանք, անոնք մեր պատմութեան մէջ
շանմահացան. անօթի իմաստունները մի-
այն իրենց խելքովը, իրենց մտաւորական
գործունէութեամբ յաւիտենական անուն
մը վաստակեցան: Նոյն խիկարը կ'ըսէր.
«հաց ոտելով՝ որչափ պիտի ապրիս, շատ
շատ ուրախ տարի. իսկ հացի տեղ իմաս-
տութիւն շտնելով՝ յաւիտենականութիւն մը
կը շահիս»:

Այս տարուան տարեցոյցին մէջ աչքիս
կը զարնեն ամէնէն առաջ «Սիրենք հայ
լեզուն» գրութեան այս տողերը. «Ուրիշ-
ներ աւելի մեղաւոր են երբ զրուածքը
զեղազարդել կարծելով՝ անիմաստ սեթե-
ւեթներով կը խնդրեն իրենց տողերը ան-
հասկանալի ըլլալու աստիճան»:

Երկտող գրութեամբ կ'ընէ Ամթէր-
տամի մէջ 1660ին հաստատուած հայ
տպարանի պատմութիւնը: Գէորգ Սիւրէշ-
եան ունի ինքնագիր և Թարգմանուած մէկ
քանի քերթուած ուր արուեստի ճոխու-
թենէն աւելի յանգերու ճոխութեան խը-
նամբ տարուած է:

Եղիշէ Արք. Դուրեան հակառակ Սի-
պիլի պնդումներուն երկնագոյնի իմաստ

չ'ուզեր տալ Ամագուն բառին, և որով
բառաքնական մեկնութիւնը կ'ընէ այդ
բառին որ օտարամուտ է և տակաւին անո-
րոշ է անոր ստուգաբանութիւնը: Աւելի
հետաքրքրական է Եղիա Ս. Գասունիի
«Արքանդ անուան ծագում»ին բառագի-
տական մեկնութիւնը: Ուսումնասէր Տրքթ.
վ. Թորգոմեան մեր հին պատմիչներէն
օրինակներ բերելով կը հաստատէ թէ վա-
ղուց ծանօթ էր բժշկութիւնը Հայաստանի
մէջ:

Թարութ. քն. Սարհատեանի «Մենատրի
խոնկրից» խոհական են այս տողերը.

«Պատուի ետեւ միշտ վագող մարդ՝
Ջուրին երես կը ցանէ յարդ...
Պատուի հիմքը ազնիւ գործն է,
Առանց գործի վարկ չի լինիր...
Արցունք, Ժպիտ, քոյր-եղբայր են,
Կեանքի ուղին հարթ չի լինիր...»

Այս գրականի տարեցոյցը ամէն օր մեր
գրպանէն դուրս մնալու չէ, օրուան մէջ
անոր էջերը դարձնելու է, և ամէն մարդ
ըստ իր ճաշակին հոն պիտի գտնէ, գրա-
կան, պատմական, հնախօսական, ազգա-
գրական, ցնարբագական, գիտական, բը-
ժշկական, առողջապահիկ, բարոյական,
կրթական և ուրիշ շարքի շարք օգտակար
խօսքեր, նկարագրութիւններ ու խիկար-
եան խրատներ: Մէկ խօսքով Տիար Գա-
րամանեան իր Տարեցոյցով միշտ յաջո-
ղած է ստեղծել փոքր մեծութիւններ, և
փոքրին մէջ անբովանդակելի բովանդա-
կել:

* *

ՏԵՎՐԻՇԵՐՆ ՔԵՇԵԿԻՐԸ՝

«Մշակ»ի առատարուի գրական գրիչն
է: Կը շարունակէ Ռաֆֆիի գործը: Մար-
տագիր վէպեր մենք ալ սկսանք ունենալ,
ինչպէս ամէն ազգեր: Նոր զրոգները կը
փորձեն զայդ. յաջողելու համար Ռաֆֆիի
տաղանդը պէտք է:

1. Ժիւ տարի, տպ. Կ. Ն. Մագանեան, Կ. Պ. 1981.
2. Գրքի՝ Տէվրիշ. տպ. Հայրենիք, Պատոն. 1980.

Տէվրէիւը աղուոր տիպար մըն է: Կ'եւ, բնի շատ փորձ մարտիկ մը, շատ ճարտար զբաւելու ուշադրութիւնը այն ամէնուն, որոնք կը կարդան իր դիւցազն վաւաններու, և Ասոններու քաջագործութեան պատմութիւնը:

Խաբբերդցի է թէ Մշեցի, այդ անորոշ է. այդ կարեւորութիւն չունի. ան՝ ժիւղելի է իր Հայաստանցիի հայրենասիրութիւնը. և յայտնի է որ Անդրանիկի կարմիր աւազանէն դուրս ելած է: Մաւնոթ է իրեն Տէլ-էլ-Չօրի մեր մեռելներու կարաւանին ճամբան, ծանոթ է իրեն Մուրազատուր աս. կարապետի ուխտատեղին և անոր սարերուն ֆէտայի արծիւները: որոնք ամէն գնով պաշտպանած են Տարօնի և Վասպուրականի մեր գաղութները:

Իր դիւցազները վաճան և Աս և անոնց ընկերները անձնանուէր քաջեր են, ծնողք, սիրունի, ընկեր, բարեկամ, կեանք ու բախտ, և ամէն երջանկութիւն մոռնալով, միայն հայրենիքի ազատութիւնը կ'երազեն:

Տէվրէիւն այս երկու վէպերը «Քէշկիար» և «Նուսխան» ֆէտայիներու հրուսական նկարագրի հոգեբանութիւնը կը ցուցադրեն շատ որոշ և մաքուր գծերով: Վիպասանը ինքն է արդեօք անոնց մէջ ապրող վաճանը կամ Ասն, այդ անձաւնոթ կը մնայ, սակայն ցիշ շատ ծանոթ են այն իր նկարագրած ռազմիկ խումբերուն քաջագործութիւնները որոնք պատմական մնացած են:

Իր դիւցազներուն պատմութիւնը շատ չոր պիտի անցնէր, եթէ չստեղծէր կիթառիկի և կիւլիստանի նման հարսնցուններ, որոնք սիրելով իրենց վաճանը, իրենց Ասն պատճառ կ'ըլլան հանրային բարիքի: Սէրն է որ մեծ զեր կը կատարէ այս վէպերուն մէջ և այդ սէրը շատ ազնիւ մնացած է, շատ բարձր նիւթական ստուրին սէրէն:

Այս երկու վէպերուն մէջ կայ վիպասանական հրապոյր, կայ նոյնպէս շատ

յայտնի շնորհք մը, որով վիպասանը երգեր է առասպելական անիրականութիւնները իրական ցոյց տալ: Տեղական գոյներուն մէջ հարազատ և բնական մնացած է: Պատմական արկածները իրարու կը յաջորդեն միշտ հրատապ հետաքրքրութեան մէջ պահելով ընթերցողը:

Ինչ ինչ էջերու մէջ վէպը կը կորսնցնէ իր հրապոյրը երբ վարդապետական շեշտ մը կ'առնեն դիւցազներուն խօսակցութիւնը և քարոզները: Ամէն պարագային Տէվրէիւն առանց տէրն ըլլալու գրական արուեստին, բանաստեղծ ըլլալէն աւելի, վիպասան մըն է ինծի համար:

*
**

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՑ՝

« Բազմավէպ » ի խմբագրապետ հայրը շատ մաքուր շրջանակի մը մէջ դրած էր այդ տարեգիրքը: Ուր ես իմ կողմէս հաւճոյքով դիտեցի այն ճիշդ, որով Միկրտիչ և Մերուսան Պարսաման եղբայրներ կ'ուզեն թէոդիկի թողուցած պարապ լեցնել: Մերուսան աշխատած է հանրագիտարանի մը հաւասար հետաքրքրական ընել զայն. իսկ Միկրտիչ Պարսաման՝ ուզեր է թէն՝ դիկէն աւելի արդար կշռով կշռել հին ու նոր գրողներուն արժէքը:

Յառաջաբան չունի այս նորածին տարեգիրքը, սակայն հատորին վերջին էջերուն մէջ խմբագրութիւնը կը պարզէ իր նպատակը, և անկէ կը հասկնանք որ այդ տարեգիրքը տարին անգամ մը պիտի տայ « համեմատական պատկերը հայ զբաւանութեան ու հայ արուեստներու, առանց մոռնելու քննադատական վերլուծութիւնը մէջ »: Կը մաղթենք որ յաջորդին՝ զընչ յաջորդակ այս հարազատ եղբայրները:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

1. Տարեգիրք Ա. տարի. կազմելին Մ. և Մ. Պարսաման, Փարիզ. 1931